

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540 DOOR DE OGEN VAN EEN BRABANTSE ROMEIN

Cornelius de Fine en zijn *Ephemerides Historicae*

Marie-Charlotte Le Bailly

Tot voor kort zijn de *Ephemerides Historicae*, ook wel bekend als *Diarium Historicum*, van de Brabantse auteur Cornelius de Fine, bijna volledig ontsnapt aan de aandacht van de historici. Dit historisch dagboek of kroniek behandelt de gebeurtenissen in Rome, Italië en de rest van Europa in de eerste helft van de zestiende eeuw. Van dit dagboek bestaan voor zover bekend alleen een autograaf en twee late kopieën van het eerste deel en het is nog nooit uitgegeven. Hoewel de Romeinse historicus Vincenzo Forcella deze bron reeds aan het einde van de negentiende eeuw had herontdekt¹ en de historicus en diplomaat Ludwig von Pastor er ampel gebruik van heeft gemaakt voor zijn beroemde geschiedenis van de pausen², trekt De Fine's dagboek pas de laatste jaren weer de aandacht van de onderzoekers naar het vroeg zestien-de-eeuwse Rome³.

¹ V. FORCELLA, *Catalogo dei manoscritti riguardanti la storia di Roma che si conservano nella Biblioteca Vaticana*, vol. 1 (Rome 1879) p. 91, en vol. 2 (Rome 1880) pp. 79 en 103.

² L.F.A.F. VON PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. IV. Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance und der Glaubenspaltung von der Wahl Leos X. bis zum Tode Klemens VII. (1513-1534)* (Freiburg im Breisgau 1907).

³ Vorig jaar verscheen voor het eerst een artikel dat geheel gewijd is aan deze bron: I. AIT, 'Clement VII and the Sack of Rome as represented in the *Ephemerides Historicae* of Cornelius de Fine', in: K. GOUWENS en S.E. REISS, eds., *The Pontificate of Clement VII: History, Politics, Culture* (Londen 2005) pp. 109-124. Het eerste deel van de autograaf was te zien op een tentoonstelling in Bonn over de Renaissance in Rome, zie M. LAUREYS, 'Cornelius de Fine. *Diarium Historicum*. 1511-1531', in: *Hoch Renaissance im Vatikan. Kunst und Kultur im Rom der Päpste. 1503-1534* (Bonn 1999) p. 459; een afbeelding van de (latere) titelpagina is te vinden op p. 110. Voor de rest zijn er hoogstens enkele korte passages uit zijn werk geciteerd in het kader van bredere studies, bijvoorbeeld M. FIRPO, *Dal Sacco di Roma all'Inquisizione. Studi su Juan de Valdés e la Riforma italiana* (Alessandria 1998) p. 40; en J. SHEARMAN, *Raphael in Early Modern Sources (1483-1602)*, 2 vols. (New Haven/Londen 2003) vol. 2, pp. 864-865.

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

Cornelius de Fine kwam oorspronkelijk uit Bergen op Zoom en vertrok na een korte studietijd in Leuven op achttienjarige leeftijd naar Rome, waar hij met Pasen 1511 aankwam. Voor zover bekend zou hij de rest van zijn leven goeddeels in Italië doorbrengen, tot zijn dood in 1570⁴. In zijn historisch dagboek beschrijft Cornelius de Fine de gebeurtenissen om zich heen, in Rome, Italië en elders in Europa in de periode 1511-1548. Over zichzelf schrijft hij nauwelijks, maar uit correspondentie die bewaard is gebleven, blijkt dat hij een interessante carrière heeft gehad in Rome, zeker voor iemand die geen hoge universitaire opleiding had genoten. Hij is in dienst geweest van bekende humanisten zoals Mario Maffei di Volterra en Jacopo Sadoletto. Bovendien wijst alles erop dat hij, in tegenstelling tot vele andere vreemdelingen in Rome, de hulp (het netwerk) van een nationale broederschap niet nodig heeft gehad⁵.

De hoofdvraag van deze bijdrage is welke bronnen Cornelius de Fine gebruikte en hoe hij vanuit Rome zoveel kon weten over de wederwaardigheden van Karel V en andere belangrijke personages op het Europese politieke toneel. Daarbij richt ik me in het bijzonder op de Gentse Opstand van 1539 en de reis van Karel V naar de Nederlanden dwars door Frankrijk in 1539-1540 om die opstand neer te slaan. Het is hier niet mijn bedoeling om de historische discussie over de Gentse Opstand tegen Karel V opnieuw op te rakelen⁶. Waar het hier om gaat is hoe Cornelius de Fine zo goed geïnformeerd kon zijn.

⁴ Volgens een aantekening (in een moderne hand) op de map met brieven van Cornelius de Fine aan Mario Maffei, overleed De Fine op 11 september 1570, zie Biblioteca Nazionale Centrale di Roma (BNCR), *Autografi*, A.96.49.

⁵ Voor zover is na te gaan maakte De Fine geen deel uit de Nederlands-Duitse gemeenschap in Rome en is hij geen lid geweest van een van de bijbehorende broedersschappen, noch van de Santa Maria dell'Anima, noch van de Campo Santo dei Tedeschi, zie M. VAES, 'Les fondations hospitalières flamandes à Rome du XVe au XVIIIe siècle', *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* 1 (1919) pp. 161-371; K. JÄNIG, *Liber confraternitas B. Marie de Anima Teutonicorum de Urbe* (Rome 1875); en K. SCHULZ, *Confraternitas Campi Sancti De Urbe. Die ältesten Mitgliederverzeichnisse (1500/01-1536) und Statuten der Bruderschaft* (Rome 2002).

⁶ De recentste bijdragen over de Gentse Opstand van 1539 zijn P. ARNADE, 'Privileges and the political imagination in the Ghent Revolt of 1539', in: M. BOONE en M. DEMOOR, eds., *Charles V in context: the making of a european identity* (Brussel 2003) pp. 103-124; J. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld* (Gent 2002) pp. 613-634; P. ARNADE, 'The emperor and the city: the cultural politics of the joyous entry in early sixteenth century Ghent and Flanders', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe serie, vol. LIV (Gent 2000) pp. 65-92; M. BOONE, "'Le dict mal s'est espandu comme peste fatale". Karel V en Gent, stedelijke identiteit en staatsgeweld', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe serie, vol. LIV (Gent 2000) pp. 31-63.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

Maar vooraleer ik deze vraag kan beantwoorden, is het nodig meer te weten te komen over de figuur Cornelius de Fine, zijn carrière en zijn historisch dagboek. Ik wil overigens benadrukken dat dit lopend onderzoek is en dat ik meer vragen zal opwerpen dan ik op dit moment kan beantwoorden.

1. Cornelius de Fine

In de eerste twee bladzijden van zijn dagboek stelt Cornelius de Fine zich voor en beschrijft zijn reis naar Rome. Hij kwam zoals gezegd uit Bergen op Zoom en was de zoon van een zekere Johannes de Fine. Op jonge leeftijd verliet hij zijn vaderlijk huis om in Leuven te studeren en besloot op achttienjarige leeftijd om naar Rome te gaan “buiten medeweten van mijn vader en andere familieleden”. De Fine en een studiegenoot, wiens naam hij helaas niet noemt, vertrokken begin maart 1511 naar Rome “zonder dat iemand anders het wist”⁷. Daarna beschrijft hij kort hun reis door Duitsland, langs de Rijn en over de Alpen. In Mainz ontmoetten zij “vele andere studenten” uit verschillende streken in de Lage Landen die ook naar Rome wilden gaan⁸. Met zijn allen vervolgden zij hun reis naar Italië, tot ze in Bologna aankwamen, waar ze getuigen waren van de Blijde Intrede van paus Julius II en deelnamen aan de feestelijkheden. Hier scheidden de wegen van de studenten: De Fine en zijn studiegenoot trokken na drie dagen verder richting Rome, terwijl hun reisgenoten in Bologna bleven en “in die stad of bij de curie in dienst traden”⁹. Blijkbaar bood het hof van Julius II goede perspectieven voor jonge buitenlandse avonturiers. Uiteindelijk kwamen De Fine en zijn vriend op Goede Vrijdag, 18 april 1511, 's avonds laat in Rome aan.

⁷ Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Ottob. Lat. 1613, fol. 2r: “*Ego Cornelius quondam Joannis de Fine natione Allemanus Inferioris ducatus Brabantiae et patria Bergensis supra Somam, non procul ab Antverpia emporio famoso. Cum adhuc constitutus essem in adolescentia, decimum octavum agens annum, et studendi causa in famosissima et alma universitate Lovaniensis commoraretur, decrevi uno tantum comite urbem Romam adire, patre et parentibus omnibus inscijs. Anno autem Domini 1511 in principio mensis martij, prima die quadragesimae facto prandio, nos duo soli egressi sumus Lovanium, et profecti sumus versus urbem Romam hoc a nullo alio connito*”.

⁸ *Ibidem*, fol. 2r-2v: “*deinde vero pedestri itinere pervenimus ad civitatem Maguntinam famosissimam, ibique inventis quam plurimis alijs scholaribus ex diversis ex Allemania inferiori provinciis Romipetis.*”

⁹ *Ibidem*, fol. 3r: “*His tribus diebus peractis, socij nostri reliqui varia in illa civitate et curia negotia aggressi sunt; nos duo vero recto itinere versus urbem Romam gressus nostros direximus.*”

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

Veel meer dan dit vertelt De Fine niet over zichzelf, er zijn nog enkele minime biografische details verborgen in zijn dagboek, maar dat is alles. Het meeste over zijn carrière en dagelijkse activiteiten weten we vooral uit brieven die hij uitwisselde met zijn broodheer Mario Maffei. Voor de rest is het zoeken naar een speld in een hooiberg; zowel in Bergen op Zoom als in Leuven heb ik voorlopig alleen indirecte aanwijzingen gevonden. Hij moet een lid zijn geweest van de Van den Eynde of de De Fine familie, die beide tot het Bergense patriciaat behoorden en verschillende stadsbestuursleden hebben voortgebracht. Mogelijk was hij een zoon van de Jan van den Eynde die in de periode ca. 1495-1522 bestuurslid was van het gilde der juweliers. Wat betreft zijn studietijd in Leuven kunnen we alleen concluderen dat hij hooguit een baccalaureaat in de *artes* heeft behaald¹⁰.

Met name over de jaren direct na zijn aankomst in Rome weten we betrekkelijk weinig. De Fine schrijft dat kardinaal Francesco Conti (†1521) zijn eerste baas in Italië was, maar vermeldt helaas niet wanneer hij precies bij hem in dienst trad of hoe hij met hem in contact kwam¹¹. Uit het feit dat hij aanwezig was bij enkele besloten feesten tijdens het pontificaat van Leo X, blijkt wel dat zijn betrekking in de curiale omgeving van enig belang moet zijn geweest. Zo vertelt hij dat hij deel uitmaakte van het gevolg van Leo X toen deze in 1515 naar Florence reisde. De tweede gelegenheid was het beroemde banket dat Pompeo Colonna organiseerde ter ere van kardinaal Giulio dei Medici in 1518. Een laatste voorbeeld is zijn beschrijving van het banket ter gelegenheid van de bruiloft van Agostino Chigi in 1519¹². Hieruit valt dus af te leiden dat hij een positie had in de bredere curiale omgeving. Maar hij behoorde zelf zeker niet tot de pauselijke curia, aangezien hij niet voorkomt op de personeelsrol van het hof van Leo X¹³. Ook tijdens het pontificaat van Adriaan VI maakte hij geen deel uit van het pauselijk hof¹⁴.

¹⁰ Voor meer details over mijn zoektocht in de Bergense en Leuvense archieven zie M.C. LE BAILLY, ‘Een Bergenaar in dienst van Romeinse humanisten: Cornelius de Fine (ca. 1494-1570)’, *De Waterschans. De Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom*, 36e jaargang nr. 2 (2006, ter perse).

¹¹ BAV, Ottob. Lat. 1613, fol. 44v: “*primus patronus quem habui in partibus Italie*”; dit schrijft hij bij gelegenheid van de dood van Francesco Conti in 1521.

¹² AIT, ‘Clement VII’, pp. 111-113.

¹³ Zie A. FERRAJOLI, *Il ruolo della corte di Leone X (1514-1516)* (Rome 1911).

¹⁴ Zie B. MUNIER, ‘Nederlandse curialen en hofbeambten onder het pontificaat van Adriaan VI’, *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome*, 3e serie 10 (Den Haag 1959) pp. 199-226.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

Reeds enkele jaren vóór de dood van Francesco Conti in 1521 trad Cornelius de Fine in dienst van Mario Maffei di Volterra (1463-1537), die in 1516 tot bisschop van Aquino, dat ongeveer zeventig kilometer ten zuiden van Rome ligt, was benoemd door Leo X. In 1524 was Maffei bovendien het rijkere bisdom Cavaillon in Zuid-Frankrijk toegewezen. In zijn dienst ging het De Fine voor de wind, want uit de correspondentie tussen hen beiden blijkt dat Maffei veel zaken aan hem toevertrouwde. In 1525 benoemde hij De Fine tot aartsdiaken van Aquino. Bij gelegenheid trad De Fine op als diens vicaris zowel in Aquino als in Cavaillon. Mario Maffei heeft zelf nooit een voet in Cavaillon gezet. De Fine is in ieder geval in de maanden september 1531 tot april 1532 in Cavaillon aan het werk geweest voor zijn broodheer¹⁵. In 1534 werd De Fine bovendien titularis van de parochiekerk van Querceto, een dorpje in het achterland van Volterra, nadat Maffei ter zijner gunste afstand had gedaan van die titel¹⁶. De vertrouwensrelatie tussen De Fine en Maffei blijkt ook uit het testament van Maffei waarin hij De Fine "*familiaris meus antiquus*" noemt en hem twee kleine huisjes in Toscane nalaat¹⁷.

De Maffei-familie was een kleine maar welvarende familie die oorspronkelijk uit Volterra kwam, maar in de eerste helft van de vijftiende eeuw naar Rome ging. Mario's vader, Gerardo Maffei, maakte snel carrière aan de curia, net als drie van zijn vier zonen. De bekendste is de humanist Raffaele Maffei (1451-1522), die een encyclopedie en verschillende historische en theologische werken schreef. Ook zijn broer Mario Maffei onderhield een actief intellectueel leven en stichtte een academie in zijn huis in de wijk Parione in Rome¹⁸. Cornelius de Fine moet deze humanistische activiteiten en bijeenkomsten dus van dichtbij hebben meegemaakt. In ieder geval heeft hij ook verschillende prominente humanisten persoonlijk ontmoet, aangezien hij namens zijn broodheer een aantal zaken met enkele van hen moest regelen¹⁹.

¹⁵ Zes brieven van De Fine aan Maffei vanuit Carpentras en Cavaillon zijn bewaard gebleven, zie BNCR, *Autografi*, A.96.50.8 en A.96.51.1-5. Begin mei 1532 was De Fine in ieder geval weer terug in Italië (in Florence), zie BNCR, *Autografi*, A.96.51.6.

¹⁶ Zie GIOVANNELLI, *Cronistoria dell' antichità e nobiltà di Volterra* (Pisa 1613) p. 139.

¹⁷ *Ibidem*, p. 114.

¹⁸ Over de familie Maffei zie J.F. D'AMICO, *Renaissance humanism in papal Rome. Humanists and churchmen on the eve of the Reformation* (Baltimore en Londen 1987) pp. 81-88 en 102-103; J.F. D'AMICO, 'Papal history and curial reform in the Renaissance. Raffaele Maffei's *Historia of Julius II and Leo X*', *Archivum Historiae Pontificiae* 18 (1980) pp. 157-210; P. PASCHINI, 'Una famiglia di curiali: i Maffei di Volterra', *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* VII (1953) pp. 337-376.

¹⁹ In de briefwisseling tussen De Fine en Mario Maffei wordt de rol van tussenpersoon duidelijk die De Fine uitoefende tussen Maffei en andere bekende humanisten zoals Blozio Palladio en Jacopo Sadoletto, zie bijvoorbeeld BNCR, *Autografi*, A.96.51.1. Vgl. AIT, 'Clement VII', p. 114.

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

Na de dood van Mario Maffei kwam Cornelius de Fine in dienst bij Jacopo Sadoletto (1477-1547)²⁰, een van de belangrijkste humanisten aan het pauselijk hof, en die in zijn tijd bekend stond als een van de beste latinisten. Gezien het feit dat Maffei en Sadoletto intieme vrienden waren, is dit niet zo verrassend. Sadoletto was net als Mario Maffei lid geweest van de Coryciana, de bekende Romeinse academie vernoemd naar de hoge curieprelaat Johannes Göritz (†1527)²¹. Beide heren onderhielden een humanistische vriendschap, zoals blijkt uit de uitvoerige reeks brieven die zij met elkaar wisselden²². Uit verschillende brieven blijkt dat De Fine als *go-between* optrad tussen beide toen hij zijn functies waarnam in Cavaillon in 1531-1532²³. Immers, in 1517 had Leo X Sadoletto tot bisschop van het naburige Carpentras benoemd, dat op ongeveer dertig kilometer van zowel Avignon als Cavaillon ligt. Sadoletto had zich van 1527 tot 1536, en opnieuw van 1543 tot 1545, teruggetrokken uit het Romeinse hofleven om zijn functies in Carpentras waar te nemen, maar vooral ook om te schrijven²⁴. De Fine stond dus opnieuw in nauw contact met één van Rome's bekende humanisten.

Helaas is nog niet gebleken wat er met Cornelius de Fine gebeurde na de dood van Sadoletto in 1547. Op dat moment eindigt ook De Fine's dagboek, en dus ook de weinige persoonlijke aanwijzingen die hij in de tekst opnam. Vermoedelijk trok hij zich toen terug om aan zijn historisch dagboek, zijn *Ephemerides Historicae*, te werken. De Fine zal op dat moment immers ca. 54 jaar zijn geweest. Ik ga in deze bijdrage niet verder in op de datering van het dagboek, maar er zijn meerdere aanwijzingen in en rond de tekst die erop duiden dat het achteraf is opgesteld, op zijn vroegst in de jaren 1540.

²⁰ In zijn dagboek vermeldt De Fine de benoeming van tien nieuwe cardina-len op 24 december 1536 "*inter quos fuit reverendissimus dominus meus Sadoletus Mutinensis*", BAV, Ottob. Lat. 2138, fol. 258v.

²¹ D'AMICO, *Renaissance humanism*, pp. 108-109.

²² *Ibidem*, pp. 86 en 214-215. Zie ook FERRAJOLI, 'Il ruolo di Leone X', *Archivio della R. Società Romana di Storia Patria* 38 (1915) pp. 261-269; PASCHINI, 'Una famiglia', pp. 357-358; en S.E. REISS, 'Cardinal Giulio de' Medici and Mario Maffei: a Renaissance friendship and the Villa Madama', in: L.R. JONES en L.C. MATTHEW, eds., *Coming about... A Festschrift for John Shearman* (Cambridge, Ma 2001) pp. 281-288.

²³ In verschillende brieven wordt De Fine's rol als persoonlijke boodschapper en tussenpersoon tussen beide vrienden duidelijk: BNCR, *Autografi*, A.96.51.1 (Cornelius de Fine aan Mario Maffei, Cavaillon, 29 november 1531) en A.96.23 (Mario Maffei aan Cornelius de Fine, s.l., s.d.). Andere verwijzingen naar zijn rol als tussenpersoon zijn te vinden in: BAV, Barb. Lat. 2517, fol. 69r-69v (Mario Maffei aan Sadoletto, s.l. s.d. 1532?), fol. 100r-100v (Mario Maffei aan Sadoletto, Volterra, januari 1537) en fol. 100v (Sadoletto aan Mario Maffei, s.d., s.l.).

²⁴ E. WENNEKER, 'Sadoletto, Jacopo', in: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon*, vol. VIII (1994), zie www.bautz.de.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

Kortom, Cornelius de Fine is niet alleen belangrijk als een originele bron over Rome in de eerste helft van de zestiende eeuw, maar ook als een voorbeeld van succesvolle integratie in de Romeinse samenleving van die tijd. Nu duidelijk is geworden wie Cornelius de Fine was, is het zaak om kort de inhoud van zijn *Ephemerides Historicae* toe te lichten.

2. De *Ephemerides Historicae*

Als genre zijn de *Ephemerides Historicae* van Cornelius de Fine duidelijk als een mengvorm te zien. Enerzijds zijn de *Ephemerides Historicae* te omschrijven als een hedendaagse kroniek of historisch dagboek, de auteur doet immers verslag van de gebeurtenissen in Rome, Italië en Europa in zijn eigen tijd. Anderszijds vertoont dit dagboek enkele kenmerken van egodocumenten, dat wil zeggen dat De Fine regelmatig de ik-vorm hanteert en gebeurtenissen beschrijft waar hij getuige van was²⁵. Hoewel er enige biografische informatie in verwerkt is, betreft het hier overigens zeker geen persoonlijk dagboek of journaal. In dat opzicht lijkt het historisch dagboek van De Fine nog het meest op de zogenaamde *ricordanze*, eigentijdse kronieken in een journaliserende stijl die in de eerste persoon geschreven waren, en die in Italië tijdens de Renaissance een zeer populair genre vormden²⁶.

Ook wat de stijl betreft is hier sprake van een mengvorm; de *Ephemerides Historicae* dragen zowel kenmerken van de humanistische historiografie als van de meer traditionele kronieken, in de stijl van middeleeuwse voorgangers. "Middeleeuws" is bijvoorbeeld de universaliteit van tijd, plaats en onderwerp - er is namelijk niet één centraal thema aan te duiden in De Fine's dagboek -. Verder zijn ook zijn taal en stijl traditioneel te noemen. In de verantwoording van De Fine's dagboek, maar ook impliciet in de tekst zelf, zijn echter ook verschillende elementen te vinden die volgens de definitie van Eric Cochrane humanistisch te noemen zijn²⁷. De Fine verantwoordt namelijk zijn *Ephemerides Historicae* door te stellen dat hij een herinnering wil achterlaten

²⁵ Vgl. R. DEKKER, 'Egodocumenten: een literatuuroverzicht', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 101 (1988) pp. 161-189, i.h.b. p. 161.

²⁶ P. BURKE, *De Italiaanse Renaissance* (Amsterdam 1988) pp. 169-170. Voorbeelden van dit soort historiserende journalistiek in de Nederlanden zijn onder meer de auteurs Marcus van Vaernewijck (1518-1569) en Emanuel van Meteren (1535-1612). Zie o.a. L. BRUMMEL, *Twee ballingen 's lands tijdens onze opstand tegen Spanje: Hugo Blotius (1534-1608), Emanuel van Meteren (1535-1612)* (Den Haag 1972); en K. LAMONT, *Het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse Gentenaar Marcus van Vaernewijck. Een ideeën- en mentaliteitshistorische studie op basis van zijn kroniek Van die Beroerlicke Tijden* (Gent 2005).

²⁷ E. COCHRANE, *Historians and historiography in the Italian Renaissance* (Chicago/Londen 1982) pp. x-xvi.

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

voor het nageslacht omdat het menselijk geheugen kort duurt. Daarnaast geeft hij aan te schrijven ten behoeve van de oefening van zijn geest en van eigen troost. Ook legt hij sterk de nadruk op het weergeven van de waarheid; hij zal dus alleen vertellen over gebeurtenissen waarvan hij zelf getuige was of waarover hij betrouwbare bronnen heeft²⁸. Deze waarheidsintentie onderstreept hij door verschillende malen Cicero te citeren²⁹. Een laatste humanistisch kenmerk is de causaliteit van het beschrevene. De Fine's dagboek is namelijk niet alleen chronologisch, maar ook thematisch ingedeeld. Zo mogelijk legt hij verbanden en geeft hij verklaringen of beschrijft hij de aanleiding tot bepaalde gebeurtenissen³⁰.

Ofschoon Cornelius de Fine zelf niet als humanist gezien kan worden - zijn Latijn was te rudimentair en zijn formele opleiding was te laag - heeft hij zich duidelijk laten inspireren door de (Romeinse) humanistische omgeving waarin hij verkeerde. Zelf stelde De Fine zich natuurlijk niet de vraag of hij humanistisch te werk ging, maar hij deed wel een poging om zijn eigen werk in een historiografisch kader te plaatsen, namelijk in de verantwoording van het vierde volume van zijn *Ephemerides Historicae*. Eerst somt hij een lijstje op van historische werken van acht humanistische auteurs waaraan hij zijn inspiratie ontleende: 1) Aeneas Sylvius Piccolomini (1405-1464); 2) Johannes de Thwroc (ca. 1435-1488/1489); 3) Paulus Andreotius; 4) Marcus Antonius Sabellicus (1436-1506); 5) Guilhelmus Caorsin (†1501); 6) Nicolaus Cusanus (1400/1401-1464); 7) Callimaco Esperiente (1437-1496) en 8) Caspar Ursinus Velius (1493-1539)³¹. Maar deze annalen en geschiedenissen gaan over eerdere tijden, schrijft De Fine. Zijn historisch dagboek gaat zoals we weten over de tijd erna, zijn eigen tijd. Dan komt hij tot een definitie van zijn eigen werk. Hij omschrijft het als een historisch dagboek, dat hij plaatst tussen twee genres in, tussen "*annales*" en "*diaria*". Annalen zijn volgens hem historische werken die de "*acta*" van afzonderlijke jaren omvatten en die daarom bijna zoveel boeken als jaren bevatten. Een *diarium* daarentegen is volgens hem geschiedschrijving waarin de "*gesta*" van afzonderlijke dagen is

²⁸ Zie BAV, Ottob. Lat. 1613, fol. 3r-3v. Andere voorbeelden: BAV, Ottob. Lat. 1614, fol. 74r en BAV, Ottob. Lat. 2138, fol. 1r-1v en 196r.

²⁹ Bijvoorbeeld BAV, Ottob. Lat. 2138, fol. 1r: "*Historia testis et temporum, lux veritatis, vite, magistra memorie preses, et veritatus nuncia fidelis*". Een ander voorbeeld is *ibidem*, fol. 196r. Citaat uit Cicero, *De Oratore*, boek II, IX:36, "*Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur?*".

³⁰ AIT, 'Clement VII', pp. 111-112 en 124, heeft ook al gewezen op het diepere inzicht van Cornelius de Fine bij het beschrijven van de aanleiding tot en de gebeurtenissen tijdens de *Sacco di Roma*.

³¹ De lijst bevindt zich op BAV, Ottob. Lat. 2138, fol. 1v.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

neergeschreven. Zijn dagboek is een mengvorm, schrijft De Fine³².

Dit is in onze ogen misschien een wat simplistische definitie van annalen en kronieken, maar het komt aardig overeen met de inhoud van zijn dagboek. Afhankelijk van het onderwerp, beschrijft De Fine de gebeurtenissen soms van dag tot dag, soms bekijkt hij de zaken op langere termijn. De Fine combineert namelijk een chronologische opzet met een thematische. Een voorbeeld zal dit nader verklaren, de eerste helft van het jaar 1522: eerst komen de gebeurtenissen aan het pauselijk hof aan bod (de verkiezing van Adriaan VI door het conclaaf en het lange wachten op zijn aankomst in Rome), dan de bijzondere weersomstandigheden (de grote sneeuwval in Rome in januari en de verschrikkelijke storm en overstromingen in juli) en uiteindelijk de Italiaanse oorlogen. Steeds begint hij weer opnieuw met de ontwikkelingen vanaf januari³³. Zijn betoog is dus niet lineair chronologisch zoals in traditionele kronieken, maar volgt een soort spiraal in de tijd.

Waar schreef Cornelius de Fine zoal over? Hij beschrijft zowel de gebeurtenissen in Rome in zijn tijd als de belangrijke politieke ontwikkelingen op het Italiaanse en Europese toneel. Wat het thuisfront betreft, beschrijft hij in het bijzonder de gebeurtenissen rond het pauselijk hof, zoals benoemingen en belangrijke ceremonies. We zagen reeds dat hij aanwezig was bij besloten feesten. Belangrijke Europese thema's in zijn dagboek zijn de Frans-Habsburgse Oorlogen, de Turkse dreiging en de Reformatie, die alle een grote impact hadden op het zestiende-eeuwse Italië. In zekere zin kunnen we zeggen dat hoe verder hij komt in zijn dagboek hoe breder de thematiek wordt. Waar in het begin van het dagboek de Romeinse evenementen overheersen, verliezen ze in de latere delen van het dagboek enigszins aan belang. Misschien is het in dit kader niet onbelangrijk te herinneren aan het feit dat hij niet continu in Rome werkzaam was en dus niet alles van even nabij heeft meegemaakt.

Behalve grote politieke thema's heeft De Fine ook oog voor de hardheid van het dagelijks bestaan. Voor bijna elk afzonderlijk jaar beschrijft hij de toestand van voedselvoorzieningen, zowel schaarste als overvloed, en overeenkomstig vermeldt hij de prijzen van primair voedsel zoals graan en olie. Hij

³² BAV, Ottob. Lat. 2138, fol. 1v: “*Ephimoris idem est que diarium, ephemerida etiam, hijstoria res gesta, vera et sincera narratio, sed ab etatem nostrem memoria remota. Prima hijstorie lex est ne quid falsi hijstoricus narrare debeat, et ne quid veri tacere presumat. Annales dicte sunt que singulorum annorum acta continent quasi annorum libri. Diarium est liber in quo singulorum dierum gesta scribentur. Ab hijs que eis inter sunt aut vident.*”

³³ M.C. LE BAILLY, “A vulgo amabatur, a magnatibus vero habebatur in odio”. Hadrian VI through the eyes of his fellow countryman Cornelius de Fine’, in: H. COOLS (ed.), *Hadrianus VI. Pontifex Maximus* (Hilversum 2006, ter perse).

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

meldt bovendien regelmatig natuurlijke verschijnselen en abnormale weeromstandigheden, die de reeds precaire voedselsituatie alleen maar konden verergeren. In deze context verwijst hij ook regelmatig naar de voorspellingen van astrologen, of ze nu juist waren of niet. Deze onderwerpen lijken misschien triviaal in onze ogen, maar ze laten ook zien dat hij oog had voor economische en sociale ontwikkelingen³⁴.

Lezend door het dagboek wordt snel duidelijk dat Cornelius de Fine zeer goed op de hoogte was van evenementen binnen en buiten Rome. Dit doet de vraag opkomen welke zijn bronnen waren. Wat betreft de gebeurtenissen in Rome is eerder al duidelijk geworden dat hij veel uit eigen ervaring vertelt. Maar hoe kon hij over zoveel informatie beschikken over de politieke ontwikkelingen elders, over gebeurtenissen waarvan hij onmogelijk zelf getuige kon zijn geweest? Het lijkt er vooralsnog niet op dat De Fine andere bestaande kronieken heeft gebruikt. Bovendien betreffen alle historische werken waarnaar hij in zijn verantwoording verwijst vroegere tijden. De onderwerpen die hij bespreekt en het soort informatie dat hij geeft, doen vermoeden dat hij vooral zogenaamde *avvisi a stampa* gebruikte. Dit waren nieuwsberichten die in kleine oplagen werden gedrukt en voor weinig geld op straat werden verkocht³⁵. Deze vlugschriften waren in de meeste Europese landen in omloop; hiervan circuleerden bovendien talloze bewerkingen, zoals liederen en gedichten, en vertalingen. Van deze efemere drukken is maar een fractie van het werkelijke aantal bewaard gebleven. Er waren met name vanaf het midden van de zestiende eeuw ook veel handgeschreven nieuwsberichten in omloop. Deze berichten, die niet door de censuur gingen en illegaal verspreid werden, bevatte meer geheime en gevoelige, zelfs pikante informatie. Maar, naar het zich laat aanzien gebruikte De Fine vooral gedrukte exemplaren.

³⁴ AIT, 'Clement VII', pp. 111-112 wees reeds op het feit dat De Fine scherp inzicht had in de economische ontwikkelingen, met name in zijn lange beschrijving van de *Sacco di Roma* van 1527.

³⁵ Albrecht Dürer kocht in 1520 in Antwerpen een pamflet van 12 bladen (in-4°) voor één stuiver, ofwel één derde van een dagloon van een geschoolde arbeider, zie H. SOLY, 'Plechtige intochten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd: communicatie, propaganda, spektakel', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 97 (1984) pp. 341-361, i.h.b. p. 348 noot 22. De kortere pamfletten werden ook wel in grotere oplagen (in duizenden) gedrukt en voor nog lagere prijzen verkocht, namelijk voor ongeveer een achtste van het dagloon van een metselaar, zie A. DUKE, 'Dissident propaganda and political organisation at the outbreak of the revolt of the Netherlands', in: P. BENEDICT e.a. (eds.), *Reformation, Revolt and Civil War in France and the Netherlands, 1555-1585* (Amsterdam 1999) pp. 121-124.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

Oorspronkelijk was de nieuwsverbreiding voorbehouden geweest aan het handelaarsmilieu, dat via een uitgebreid koeriersnetwerk over heel Europa nieuws uitwisselde, maar in de eerste decennia van de zestiende eeuw ontstond ook een 'vrije' nieuwsmarkt, die zich concentreerde rond de knooppunten van het reguliere postsysteem. Rome was in de zestiende eeuw, naast Genua en Venetië, een van de belangrijkste knooppunten van koeriersdiensten en van informatie in Europa. *Avvisi* waren op verschillende punten in de stad beschikbaar, onder ander op Piazza del Popolo en op de Campo dei Fiori. Terwijl de handelaarsbrieven, - die nog tot ver in de zeventiende eeuw circuleerden -, vooral gericht waren op gebeurtenissen die economische gevolgen konden hebben, betroffen de 'vrije' nieuwsberichten een veel breder scala aan gebeurtenissen³⁶. Hieronder zijn bovendien vele vlugschriften te vinden die passen in het kader van de keizerlijke of pauselijke propaganda. Juist hierover is helaas nog te weinig onderzoek gedaan. In ieder geval is belangrijk te vermelden dat alleen al in de Nederlanden in de periode 1520-1555 vele tientallen - minstens 63 Nederlandstalige en 12 Franstalige - vlugschriften werden gedrukt op bevel of met toestemming van Karel V³⁷. Deze betroffen zowel de persoon van de keizer als zijn beleid: zijn verkiezing en kroning; zijn Blijde Intredes in Bologna, Augsburg, Messina, Rome, Poitiers, Orléans en Parijs; de rijksdagen die hij voorzat; zijn reizen in het buitenland; familiale gebeurtenissen; overwinningen in de oorlogen die hij voerde; vredesverdragen; etc. En dit zijn nu precies de onderwerpen die Cornelius de Fine uitvoerig bespreekt.

Kortom, vergelijken we de vele nieuwsberichten, met name de vlugschriften die in het kader van de keizerlijke propaganda zijn verspreid, die in de eerste helft van de zestiende eeuw zijn gedrukt met het dagboek van Cornelius de Fine, dan vinden we vele overeenkomsten in de onderwerpskeuze en de manier waarop gebeurtenissen worden behandeld. Bovendien blijkt dat De Fine niet alleen informatie overnam uit deze berichten, maar ook dat hij op enkele plaatsen letterlijke passages eruit kopieerde - overigens zonder zijn bronnen te vermelden.

Een voorbeeld volstaat om deze stelling te ondersteunen, Cornelius de Fine's stellingname ten opzichte van het Lutheranisme. Op vele plaatsen in het dagboek behandelt De Fine de opkomst van het Lutheranisme en de maatregelen die keizer Karel V nam om de verdere verspreiding van deze "dwaalleer"

³⁶ J. DELUMEAU, *Rome au XVIe siècle* (Parijs 1975) pp. 11-13; M. INFELISE, *Prima dei giornali. Alle origini della pubblica informazione* (Rome 2002) pp. 3-18.

³⁷ SOLY, 'Plechtige intochten', p. 348.

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

tegen te gaan³⁸. Het wordt snel duidelijk dat de ontwikkelingen in het Duitse Rijk veel indruk op hem maakten en dat hij de politiek van Karel V ten opzichte van de Lutheranen volledig ondersteunde. De Fine vermeldt overigens het Lutheranisme pas voor het eerst in het voorjaar van 1525, op het hoogtepunt van de Boerenoorlog in het Duitse Rijk, toen Martin Luther de landsheren aanspoorde om de de boerenopstand neer te slaan. Op dit punt blijkt direct De Fine's vernietigend oordeel over het Lutheranisme³⁹. De Fine was dus goed op de hoogte van de ontwikkelingen in het Duitse Rijk. Het is bekend dat er in verband met de Duitse Reformatie honderden vlugschriften in omloop waren, niet alleen in Duitsland zelf, maar ook daarbuiten⁴⁰. Er circuleerden ook talloze berichten in het Italiaans of in het Latijn, waar Cornelius de Fine makkelijk aan kon geraken in Rome, en die met passages uit zijn dagboek zijn te vereenzelvigen⁴¹. Een nog duidelijker bewijs dat De Fine dit soort vlugschriften tot zijn beschikking had, is het feit dat hij de informatie enkele malen woordelijk overnam. Voorbeelden van het laatste zijn een letterlijke kopie van de 32 leerstellingen van het katholieke geloofsleer, de *Articuli orthodoxam religionem*, die de Leuvense theologen eind 1544 opstel-

³⁸ Hij bespreekt bijvoorbeeld Karel V's verblijf in Duitsland in 1530 in verband met de Lutherse kwestie (BAV, Ottob. Lat. 1613 fol. 157v, 159r en 162r), de vervolging van de Lutheranen in Gent in 1540 (BAV, Ottob. Lat. 1614 fol. 84r), het Lutheraans concilie te Wittenberg in april 1540 (*ibidem* fol. 84r-84v), het concilie te Spiers in 1540 (*ibidem* fol. 85r-85v), het dispuut te Regensburg in 1540 (BAV, Ottob. Lat. 2138 fol. 118v-119r), etc.

³⁹ Zijn betoog begint als volgt: "*In partibus Alemaniae superioris anno Domini 1525 de mense martij viguit atque exorta est nova haeresis atque diabolicus instinctus auctore ac doctore quodam pervertissimo diabolico spiritu ductus nomine Martino Luthero, qui suis perjurijs et pravis doctrinis persuasit colonis et rusticis omnibus illarum partium ne amplius redderent obedientiam Sanctae Romanae Ecclesiae neque Petri successori Summo Romano Pontifici, et isti rustici qui belluarum naturam tenent, non hominum ejus suasionem insurgere catervati caepere contra Romanam Ecclesiam et Romanum Pontificem, et fidem catholicam nihili pendere, (...)*", BAV, Ottob. Lat. 1613 fol. 68r.

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld A. PETTEGREE, 'Books, pamphlets and polemic', in: A. PETTEGREE (ed.), *The Reformation World* (Londen 2000) pp. 109-126; en A. PETTEGREE, *Reformation and the Culture of Persuasion* (Cambridge 2005) pp. 156-184.

⁴¹ Een eerste voorbeeld is De Fine's verslag van de Rijksdag van 1541 in Regensburg (BAV, Ottob. Lat. 1614 fol. 111r-112r), waarover onder andere het volgende pamflet circuleerde: *El modo della dieta ordinata per la cesarea maiesta dello imperatore, per el primo articolo disputato per el valente theologo m. Giouanni Echio sopra la verità dell' Eucharistia contra li heretici antichi e moderni in Ratisbona città famosissima, alla presentia de cardinali, vescoui, prelati & ambasciatori* (In Vinegia 1541). Een ander voorbeeld is de bespreking van de disputen tussen protestanten en katholieken tijdens de Rijksdag te Regensburg begin 1546, en de vlucht van de Lutheranen in maart 1546 (BAV, Ottob. Lat. 2138 fol. 139r-140v), die te verbinden is met het volgende nieuwsbericht: *Lettera nella quale si contiene il progresso della dieta fatta in Ratisbona, et la fuga de i luterani* (s.l. 1546).

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

den in opdracht van Karel V⁴²; en een woordelijke kopie (in het Latijn) van de sententie die Karel V op 20 juli 1546 uitsprak te Regensburg tegen Johan Frederik hertog van Saksen en Filips landgraaf van Hessen⁴³.

Bovengenoemde stelling dat Cornelius de Fine voor het beschrijven van de gebeurtenissen elders in Europa vooral gebruik maakte van gedrukte nieuwsberichten zal ik nu verder uitwerken op basis van de passages uit zijn *Ephemerides Historicae* over de triomftocht van Karel V door Frankrijk in 1539-1540 en de vernedering van Gent in 1540.

3. Karel V's reis door Frankrijk in 1539-1540 en de Gentse Opstand van 1539

De reis van Karel V naar de Nederlanden in 1539-1540 dwars door Frankrijk en de Gentse Opstand van 1539-1540 zijn onderwerpen bij uitstek die Cornelius de Fine niet uit eigen ervaring kon hebben beschreven, en waarin zichtbaar wordt dat hij nieuwsberichten gebruikte. Hoewel zijn betoog hierover af en toe nogal verward is, wordt snel duidelijk dat De Fine zeer goed geïnformeerd was over de gebeurtenissen. Hij schreef zo'n dertig bladzijdes vol over Karels tocht door Frankrijk en zo'n zeven over de Gentse Opstand zelf.

De Fine schrijft aldus dat keizer Karel, die zich in Spanje bevond, na het overlijden van zijn echtgenote besloot om naar de Nederlanden te trekken om de opstand in zijn geboortestad Gent neer te slaan. Hij schroomde niet om de snelste route dwars door Frankrijk te nemen, niet twijfelend aan de goede trouw van de Franse koning en steunend op Gods voorzienigheid. Want, aangezien de verhouding tussen Frans I en Karel V al jaren op gespannen voet stond, was een tocht door Frankrijk een hachelijke onderneming. Het is duidelijk dat De Fine hier veel bewondering voor had, want tot drie maal toe

⁴² BAV, Ottob. Lat. 2138 fol. 99r-102v; waarvan de tekst onder de volgende titel in druk is verspreid: *Articuli orthodoxam religionem sanctamque fidem nostram respicientes. A sacrae theologiae professoribus Louaniensis Uniuerstitatis aediti* (Rome 1545). Van deze tekst zijn overigens talloze drukken verspreid over Europa.

⁴³ *Ibidem*, fol. 159v-162r; dat overeenkomt met het volgende pamflet: *Caroli V Ro. imp. semper augusti Declaratoria sententia contra Io. Fridericum ducem Saxonie et Philippum Langrauium Hassiae omnesque eorum fautores, complices, et adhaerentes lata. Cum praeepto, admonitione, ac statuto suae maiestatis, et absolutione subditorum a iuramentis dictis Io. Friderico, et Philippo praestitis* (Rome 1546). Deze tekst was ook in het Italiaans verkrijgbaar: *La sententia declaratoria promulgata per la Cesarea Maiesta contra Ioan Friderico duca di Sassonia et Philippo Langraui di Hestia suoi inobedienti et ribelli. Tradotta in volgare* (Roma 1546).

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

schrijft hij dat de keizer wel veel durf had om zo door Frankrijk te trekken, waar veel wrede en onverschrokken vijanden waren⁴⁴. Keizer Karel reisde volgens De Fine bovendien slechts met een licht gevolg.

Inderdaad had Karel V eind september 1539 besloten om over land naar de Nederlanden te reizen. Nadat hij hiervoor toestemming had gevraagd bij de Franse koning, vertrok hij op 10 november uit Madrid met een aanzienlijk militair en politiek gevolg, een stuk zwaarder in ieder geval dan De Fine deed voorkomen. De tijdelijke wapenstilstand tussen Karel V en Frans I vond uitdrukking in een niet eerder vertoonde reeks ontvangstceremonieën in de verschillende steden die de keizer aandeed tijdens zijn tocht door Frankrijk. De intredes in Poitiers, Vincennes, Orléans, Parijs, Cambrai en Valenciennes waren stuk voor stuk voorbeeldig uitgewerkt en verwoordden zorgvuldig de politieke rituelen van machtsuitwisseling en reciprociteit tussen beide vorsten.⁴⁵

Het is overigens duidelijk dat de tekst in dit deel van de *Ephemerides Historicae* nog niet zijn definitieve vorm had aangenomen en dat De Fine dit nog een keer moest redigeren. Er zijn behoorlijk wat herhalingen en de informatie is niet altijd juist geordend⁴⁶. Maar, als we De Fine een handje helpen, is de volgende logische route uit zijn betoog te distilleren:

Keizer Karel reisde eerst overzee tot Bayonne in zuidwest Frankrijk, waar hij begin november 1539 aan land ging, en trok vervolgens met zijn gevolg over land richting Orléans. In Bordeaux voegden zich de twee zonen van Frans I, de dauphin en de hertog van Orléans, bij het keizerlijk gevolg. Via Lusignan bereikten zij Poitiers, waar zij op 11 november groots werden ontvangen. Onderweg deden zij nog diverse kastelen aan. Midden december werd het keizerlijk gevolg in Orléans onthaald door de Franse koning en zijn gevolg, waarna ze samen verder trokken richting Parijs. Via Vincennes bereikte het hele gezelschap op 1 januari 1540 de hoofdstad Parijs, waar de keizer triomfantelijk werd ontvangen, en twee dagen lang allerlei feestelijkheden op het programma stonden. Hierna trok het keizerlijk gevolg verder richting de Nederlanden. In maart deed Karel V zijn Blijde Intrede in Valenciennes, en niet veel later bereikte hij volgens De Fine de opstandige stad Gent.

⁴⁴ BAV, Ottob. Lat. 1614 fol. 69v; fol. 71r en fol. 71v.

⁴⁵ ARNADE, 'The emperor and the city', pp. 85-86.

⁴⁶ BAV, Ottob. Lat. 1614, fol. 69r-86v.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

Cornelius de Fine beschrijft de verschillende Blijde Intredes in veel details, met name die van Poitiers, Parijs en Valenciennes:

In **Poitiers** waren prachtige beelden, vier bannieren met de keizerlijke motto's en diverse opstellingen ter ere van de keizer langs de weg opgesteld⁴⁷.

In **Vincennes** ontving de keizer een groots geschenk van Frans I, namelijk 26 prachtige paarden⁴⁸.

Ook in **Parijs** wachtte de keizer een enorme ontvangst. De Fine beschrijft de stoet van aanwezigen en hun kledij tot in de kleinste details, o.a. van de prelaten, de rechterlijke macht, parlamentsleden, hoge beampten en regeringsleden, de koninklijke garde, adellijke heren, etc. Verder beschrijft hij het programma en de route door Parijs, de triomfbogen langs de weg, de grote toeloop van het volk, diners, de overnachting van Karel V in het paleis van "Karel de Grote", het geschenk van de stad aan Karel V (een zilveren beeld van Hercules), etc. En De Fine gaat maar verder, pagina's lang⁴⁹.

Na een intermezzo over de barre winter en de hongersnood in grote delen van Italië, en over de tijdelijke wapenstilstand tussen de Turken en de 'christelijke' heersers, beschrijft hij de Blijde Intrede van Karel V in **Valenciennes**: hij geeft een gedetailleerd verslag van de vijf triomfbogen, de versierde poort die toegang gaf tot het paleis waar Karel V logeerde en een levend beeld, die langs de weg waren opgesteld. Alles wordt tot in de details beschreven⁵⁰.

Er bestaan ook contemporaine verslagen van Karel V's feestelijke intochten in Orléans, Fontainebleau en Kamerijk⁵¹, maar De Fine beschikte kennelijk niet over deze informatie, aangezien hij alleen vermeldt dat Frans I de keizer in Orléans opwachtte⁵². Fontainebleau en Kamerijk worden niet eens genoemd als halteplaatsen op de route richting Gent.

⁴⁷ *Ibidem*, fol. 70r-70v, fol. 71v en fol. 72r-73r.

⁴⁸ *Ibidem*, fol. 70v-71r.

⁴⁹ *Ibidem*, fol. 73v en fol. 74-79r.

⁵⁰ *Ibidem*, fol. 80v-81v.

⁵¹ Over de intocht van Karel V in Orléans en Fontainebleau, zie J. JACQUOT, 'Panorama des fêtes et cérémonies du règne. Évolution des thèmes et des styles', in: J. JACQUOT, *Fêtes et cérémonies au temps de Charles Quint* (Parijs 1960) pp. 413-491, i.h.b. pp. 435-437. Over de intocht van Karel V in Kamerijk zie N. BRIDGMAN, 'La participation musicale à l'entrée de Charles Quint à Cambrai, le 20 janvier 1540', in: J. JACQUOT, *Fêtes et cérémonies au temps de Charles Quint* (Parijs 1960) pp. 235-255.

⁵² BAV, Ottob. Lat. 1614, fol. 69v.

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

Tot zover Karels tocht door Frankrijk volgens De Fine. Laten we nu eens een aantal nieuwsberichten met zijn betoog confronteren. Alleen al uit de titels van pamfletten die in Rome beschikbaar waren, valt af te leiden dat De Fine dit soort nieuwsberichten inderdaad als bronnen heeft gebruikt. Om een idee te geven van het soort teksten waar het hier omgaat, volgen hierna enige titels van nieuwsberichten die in Italië in omloop waren:

- 1) *La solenne Entrata de la Cesarea Maesta nella Franza* (s.l. 1539)⁵³.
- 2) *Copia di vna lettera della corte di Franza ... nello entrare della cesarea maiesta dello imperatore dentro della citta di Parigi* (s.l. 1540)⁵⁴.
- 3) *La sontuosa intrata di Carlo. V. sempre Augusto in la gran Citta di Parigi, con gli apparati, triumpho, feste, Archi triumphali, livree, presenti, cirimonie Ecclesiastice, & pompe Regale, fatte a sua. M. in Francia* (s.l. 1540)⁵⁵.

Deze en andere (niet bewaarde) *avvisi* zullen vertaald en bewerkt zijn naar Franstalige originelen. In Frankrijk circuleerden niet alleen talloze nieuwsberichten over de Blijde Intochten van Karel V, maar ook allerlei bewerkingen zoals liederen en gedichten. Ik noem enkele voorbeelden van Franstalige teksten, waarvan een aantal - zo niet alle - ongetwijfeld ook in Italiaanse vertaling beschikbaar waren:

- a) *Sensuivent Les triumpantes et honorables entrees, faictes par le commandement du Roy treschrestien Francoys premier de ce nom, a la sacree Maieste Imperiale, Charles V. de ce nom tousiours auguste, es villes de Poictiers et Orleans. Auecque la harengue faycte par le bailly Dorleans a sa dicte M. I. et la responce de sa dicte M. au dict Baillif. "Item" le honorable Recueil que luy feit le dict Roy treschrestien, a son entree du chasteau de Fontayne Bleau. Lan M.D.XXXIX. "Item" la complaincte de Mars Dieu des bataylles sur la venue de Lempereur en France, par Claude Chappuys varlet de chambre du Roy. Le tout imprime sur la copie de celles, lesquelles ont este imprimees a Paris, ...*

⁵³ Waarvan een exemplaar bewaard wordt in de Bayerische Staatsbibliothek München, zie de *Hand Press Book* database (zie <http://www.cerl.org/HPB/hpb.htm>) (HPB) record ID nr. GYMG8014132907-E.

⁵⁴ Bewaard in de Biblioteca Trivulziana in Milaan, zie de database getiteld EDIT16 *Censimento Nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo* (zie http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/ihome.htm) (EDIT16) identificativo nr. CNCE 15206.

⁵⁵ Dit nieuwsbericht wordt o.a. bewaard in de Biblioteca Vallicelliana in Rome; vgl. T. BULGARELLI, *Gli avvisi a stampa in Roma nel Cinquecento. Bibliografia - Antologia* (Roma 1967) nr. 44, p. 50; zie ook EDIT16 identificativo nr. CNCE 47847. Van dit bericht bestaan overigens talloze exemplaren in het Frans en in het Duits.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

“Item” un Epigramme de Clement Marot, sur la venue de Lempereur en France (Gent 1539)⁵⁶.

- b) *Entree faite par le commandement de François Ier a Charles Quint en la ville de Poitiers* (Parijs 1539).⁵⁷
- c) *Entree en la ville d’Orleans de l’Empereur Charles-Quint, en 1539* (Parijs 1539).⁵⁸
- d) *Lordre tenu et garde a Lentree de treshault et trespouissant prince Charles Empereur... en la ville de Paris... Lordre du banquet faict au Palais. Lordonnance des ioustes et tournoy, faict au chasteau du Loure. La description des arcz triumpfans, magnificences... faictz en icelle ville... M.D.XXXIX* (Parijs 1539)⁵⁹.

In deze laatste herkennen we overigens duidelijk het Franstalige origineel van het derde Italiaanse bericht dat eerder werd genoemd. Verder zijn er nog:

- e) *La triumpfante et manifique Entree de lempereur Charles tousjours auguste, cinquiesme de ce nom, accompaigne de messeigneurs le daulphin de France et duc Dorléans en sa ville de Valenciennes. MDXXXIX* (Rouen 1539)⁶⁰.
- f) *Deux Chansons nouvelles. Chanson nouvelle de l’entree de l’Empereur à Paris... - Chanson nouvelle faite et composée, sur toutes les entrées qu’ on a faictes a l’empereur, depuis Baionne ieusques à Paris* (s.l. s.d., ca. 1540)⁶¹.

Deze titels spreken eigenlijk voor zich; het is duidelijk waar De Fine zijn informatie vandaan haalde. Maar laten we toch de tekst van enkele van bovenstaande berichten vergelijken met de betreffende passages in de *Ephemerides Historicae*, te beginnen bij Karel’s intocht in Poitiers, waaraan De Fine ruim drie bladzijden wijdde. De Fine behandelt in detail het programma van de

⁵⁶ Dit exemplaar is een verzamelde uitgave van teksten en gedichten over de komst van Karel V in Frankrijk die eerder afzonderlijk in 1539 in Parijs waren gedrukt, zoals *La complaincte de Mars sur la venue de l’empereur en France, par Claude Chappuys* en het epigram van Clément Marot dat eerder verscheen in *Les Cantiques de la paix, par Clement Marot* (Parijs 1539). Volgens het colofon werd deze Gentse druk in Rijsel verkocht. Van al deze teksten worden exemplaren bewaard in de Bibliothèque Nationale de France in Parijs (BNF).

⁵⁷ Vermeld door ARNADE, ‘The emperor and the city’, p. 86. JACQUOT, ‘Panorama’, p. 489, vermeldt een andere titel: *Triumphes d’honneur faictz par le commandement du Roy à l’Empereur en la ville de Poitiers ou il passa venant d’Espagne en France pour aller en Flandres le neufviesme jour de decembre l’an mil cinq cens XXXIX* (Parijs 1539).

⁵⁸ Vermeld door ARNADE, ‘The emperor and the city’, p. 86.

⁵⁹ BNF, diverse exemplaren.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

intocht, volgens dezelfde volgorde als de beschrijving in het pamflet *Triumphes d'honneur faitz (...) en la ville de Poitiers*⁶², dat De Fine vermoedelijk in een (verloren) Italiaanse vertaling zal hebben gekend. In De Fine's tekst zijn bovendien details te vinden die alleen met dit pamflet te vereenzelvigen zijn. Zo vertelt hij dat bij de toegangspoort tot de stad beelden stonden van Hercules en Agathysus, de mythische stichters van Poitiers: "*In introitu civitatis collocata erat statua Herculis et Agatirsi, qui fuerant conditiones civitatis prefata atque illi populi ab illi descenderant atque origine traxerant*"⁶³, terwijl het pamflet vermeldde dat deze poort versierd was met twee medaillonnen, de ene van Hercules en de andere van Agathysus: "*deux médaillones en bosse fort bien faictes, l'une de Hercules, et l'autre de Agathysus, desquelz sont venuz les Poictevins*"⁶⁴. Verder nam De Fine in zijn beschrijving van de verschillende opstellingen ter ere van Karel V ook enkele van de deviesen die erop waren aangebracht letterlijk over, precies zoals ze in het bovengenoemde pamflet beschreven zijn.

De Fine wijdt maar liefst ruim tien pagina's aan de evenementen in Parijs. Zoals gezegd, vermeldt hij de stoet van aanwezigen tot in de kleinste details, zelfs hun kledij wordt uitvoerig beschreven. Confronteren we deze passages bij De Fine met het pamflet *La sontuosa intrata di Carlo. V. sempre Augusto in la gran Citta di Parigi* (zie boven nr. 3) dan blijkt direct de gelijkenis. De informatie is in beide teksten op dezelfde wijze gerangschikt, en de aantallen en overige details zijn vrijwel eender. De Fine's tekst blijkt dus een min of meer letterlijke vertaling van deze tekst naar het Latijn te zijn. Citaten uit De Fine's dagboek en dit nieuwsbericht zullen dit toelichten. In zijn beschrijving van de stoet volgen na de deelnemende geestelijken, stedelijke schutters, jonge edellieden, en anderen, de leden van de rechterlijke macht en van het koninklijk parlement:

"Post hos justicia ordinaria civitatis suis stipendiarijs quingentis quinquaginta bene indutj. Deinde Monsur Devillabona prepositus iusticiae civitatis, associatus suis advocatis, procuratoribus, consiliarijs et sine numero ministris. Post hunc prefectus guardiae eques del ghetto sexaginta arcerijs equestribus saionibus argentore armatis, qui deferebant in pectore, & in humeris eorum stellam quamdam deaurata eorum quilibet. Deinde sequebatur curia parlamentj, primo 12 uscieri que in mulas insedebant ornatissimas et faleras vestitibus falaribus de scarlato induti, portantes que iurgas in manibus eorum. Primus uscierius deferebat in capite biretum quadrum ex auro sineborchato duplicatum

⁶² Zie JACQUOT, 'Panorama', pp. 434-435.

⁶³ BAV, Ottob. Lat. 1614, fol. 73r.

⁶⁴ Citaat uit pamflet naar JACQUOT, 'Panorama', p. 434. Ik citeer hier het Franse pamflet, een Italiaanse versie heb ik helaas nog niet gevonden.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

pellibus de armelinis habebatque in summitate biretum nodum unum copertum preciosissimis margaretis sivi unionibus sive perlis.

Post hos procurator fiscalis & advocatus duobus griferijs et 4 notarijs parlamentj que omnes sunt a secretaris regis. Sequebatur postea 4 presidentes parlamenti cum cappis & caputzijs de scarlato, foderati pellibus armelinis, bureta ex veluto nigro simbriate auro, associati a centum consiliarijs illibus curiae partem ecclesiasticis & partem laicis maxima gravitate, et cum illis maximus numerus procuratorum et advocatorum. Post hos venere 4 generales tocius Galliae, et 4 tesaurarij maxima pompa et cum eis eorum officiales, et presidentes monetaris et circarum, et fabrorum monetarum tocius Franciae.

His sic preteritus subsequebatur equus pulcherimus graduarius ornatissimus et faleratus, stratus et copertus coperta ex veluto purpureo sive aberij coloris ornata lilijs aureis portabatque cistulam deauratam catheij aureis colligatam, in qua servabatur sigillum regium, ducebantque hunc equum duo ornatissimi palefernarij preciosissime induti.

Sequebatur magnus regius cancellarius ornatissimis vestibibus ex scarlato que in dextro humero deferebat tres cordones ex auro contextos, longitudinis unius palmi. Post hunc universum consilium regis deinde satellites multi cives adolescentes deferentes varia armorum genera usque picchas, archibusas et huiusmodi. Sequebatur mgr. domus regis associatus centum arcerijs induti saionibus recamatis sive acupictis ex argenta intersignia salamandra quam rex suis ministris condonat. Postea venebat regis guardia Helvetziorum maxima pompa, et his preteritis biscentum nobiles curiales regis quorum dux & capitaneus erat monsur Lovijs de Nivers, et monsur de Canaples ornatissime omnes auro et argento cum gemmis preciosissimis res visu rara sine dubio.”

De overeenkomde passage uit het pamflet *La sontuosa intrata di Carlo. V. sempre Augusto in la gran Citta di Parigi* luidt als volgt:

Appresso seguitavano quelli della Giustitia ordinaria, & prima tra Sergenti a piedi, & a cavallo un numero di .cccxl. tutti con le lor divise, & benissimo a ordine. Et questi erano seguitati da monsignor di Villabuona Preposto di Parigi, & capo de quella Giustitia accompagnato dalli suoi Logotenenti Civile & Criminale, con li suoi dodici Consiglieri, & una infinita di Avvocati & Procuratori, & il tutto con mirabile ordine. Et in questa compagnia da un canto si ritrovava il Cavalier del Ghetto, che e Praefectus vigilum, con .lx. Arcieri a cavallo, & altrettanti a piedi vestiti con li lor saioni d'argenteria, che havevano nel petto & nelle spalle una stella d'argento indorata.

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

Seguitava appresso la corte del parlamento, & prima erano li xii. Uscieri di quella sopra le lor mule, con le veste di Scarlatto indosso, & con la bacchetta negra in mano, & dietro a loro cavalcava il primo Usciere con la sua Berretta quadra di panno d'oro foderata d'Ermino, & sopra nel mezzo della Berretta era un bottone di grossissime perle. Et immediate seguitavano il Procuratore, & l'Avvocato Fiscali con le due Griferi de quel parlamento con li quattro Notarii, quali tutti sono del numero delli segretarii del Re.

Poi seguitava i quatro Presidenti con le lor cappe di Scarlatto, & col cappuccio al collo, tutte foderate d'Ermino, & in testa portavano li lor mortari di velluto negro orlato d'oro, accompagnati dalli Cento Consiglieri di quella Corte, tra ecclesiastici, & laici: con le lor veste di Scarlatto, & con la cintura sopra, & col cappuccio foderato di vaio, ognun di loro, secondo il grado suo. Cosa che dimonstrava molta gravita, & dietro a loro givano infiniti Advocati, & Procuratori di quella Corte.

Appresso alla Corte del Parlamento venivano li quattro Generali delle Finanze, & li quattro Tesorieri di Francia, con inestimabil Pompa, accompagnati dalli loro Ricevitori, Cento colori, & Officiali, & con loro li Presidenti, & Signori della Camera delli conti di Francia, & con li Generali delle Monete.

Dipoi venivano gli Uscieri della Cancelleria, liquali erano seguiti dalli quattro Scaldatori della Cera.

Andava dopo questi una bravissima Chinaa tutta coperta di veluto pavonazzo, seminato di Giglio d'Oro, fina in Terra, & sopra la sella portava un Cosinetto ornato di quel medesimo, Dentro del quale si serra il gran Sigillo di Francia, & questa Chinaa era condotta da due Palafrenieri sfoggiatamente vestiti.

Seguita appresso il gran Cancellieri vestito al modo delli Presidenti del Parlamento, salvo che portava di piu sopra la spalla dritta tre cordoni d'oro di longhezza d'un palmo, & appresso lui tutta la Corte del gran Consiglio del Re.

Dipoi seguitava un gran numero di Fanti Archibusieri, Picchieri, & altri, & dopo loro veniva il Preposto della Casa del Christianissimo Re, con li lor Saioni d'Argentaria fatti al l'impresa di sua maiesta Christianissima.

Seguitava appresso la Guardia di Svizzeri, col lor solito ordine, cosa veramente molto bella a vedere.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

Venivano poi li dugento Gentil'huomini del Re, condotti da Loys monsignor de Nivers, & da monsignor di Canaples lor Capitani, Liguagli Gentilhuomini, & Capitani erano si bene a ordine, & si sontuosamente vestiti d'Oro, & di gioie, che era una meraviglia, & si poteva ben dire una compagnia bravissima, & rara.⁶⁵

Slechts hier en daar vatte De Fine de informatie samen, liet hij gegevens weg, voegde hij details toe of gaf hij andere aantallen. Dit zou erop kunnen duiden dat hij niet exact hetzelfde pamflet voor ogen had als het bovengenoemde en dat hij vermoedelijk een andere versie of titel gebruikte, bijvoorbeeld het eerder genoemde *Copia di vna lettera della corte di Franza ... nello entrare della cesarea maiesta dello imperatore dentro della citta di Parigi* (onder nr. 2)⁶⁶.

In De Fine's verslag van de intrede van Karel V in Valenciennes komt de gelijkenis tussen zijn tekst en het overeenkomende pamflet *La triumpante et manifique Entree (...) en sa ville de Valentiennes* nog sterker naar voren, aangezien hij letterlijk de teksten kopieerde die op de vijf triomfbogen te lezen waren. Net als in het Franstalig nieuwsbericht citeerde De Fine alleen de hoofdtaksten, namelijk die teksten die frontaal op de bogen te lezen waren. Er bestaat overigens een eigentijds verslag van de intocht in Valenciennes in het tweedelig manuscript *L'Histoire de Valenciennes* dat in 1552 door Lodewijk de la Fontaine (genoemd Wicart) werd samengesteld⁶⁷, dat De Fine zeker niet gezien kan hebben. Hierin worden de intocht en de triomfbogen nog veel uitvoeriger beschreven worden dan in het nieuwsbericht. Deze bron vermeldt namelijk alle teksten op de bogen, dus ook de teksten op andere zijden of op de voeten van de bogen, en is preciezer wat de volgorde van de opstellingen betreft. Confronteren we De Fine's verhaal met deze contemporaine bron, dan komen nog een aantal verschillen aan het licht. Zo waren volgens De Fine op de tweede boog ook Egyptische hiërogliefen aangebracht; een gegeven dat

⁶⁵ Ik verwijs hier naar het exemplaar dat in de Biblioteca Vallicelliana in Rome (BVR) wordt bewaard: BVR, S.Borr.G.II.130, nr.10, fol. 42-45, citaat op fol. 43r-44r.

⁶⁶ Deze tekst heb ik voorsnog niet kunnen controleren, de enige exemplaren ervan die ik nog toe heb gevonden liggen in de Biblioteca Trivulziana in Milaan of in de Bibliothèque Nationale in Parijs.

⁶⁷ Dat bewaard wordt in de Bibliothèque Municipale van Valenciennes, ms. 670-671 (529). Het gedeelte over de intocht van Karel V is uitgegeven door M. GACHARD, *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas*, dl. 2 (Brussel 1874) pp. 581-592 ('Relation de l'entrée et du séjour de Charles-Quint à Valenciennes: 21-24 janvier 1540'). Zie ook: A. DINAUX, 'Entrée joyeuse de l'empereur Charles-Quint en sa ville de Valenciennes, avec les fils du roi de France, François Ier du nom (1540)', *Archives Historiques et Littéraires du Nord de la France et du Midi de la Belgique*, nieuwe serie, dl. 4 (Valenciennes 1842) pp.349-366.

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

niet in eerder genoemde bron voorkomt, in het Franstalig nieuwsbericht⁶⁸. Daarnaast is er ook iets aan de hand met de volgorde van de informatie, De Fine plaatst de Bacchus-scène, die eigenlijk tussen de vierde en de vijfde boog stond, aan het einde van de route, namelijk na de versierde poort die leidde tot de logies van Karel V⁶⁹.

Laten we nu eens zien wat Cornelius de Fine vervolgens vertelt over de Gentse Opstand zelf. Hij opent zijn betoog als volgt:

“Toen vertrok Keizer Karel V uit Valenciennes en bereikte hij, het was toen reeds maart, de opstandige stad Gent, de hoofdstad van Vlaanderen en grafelijke residentie. In die stad was een niet onbelangrijk oproer uitgebroken, al waren de Lutheranen er niet de oorzaak van. Het was een oproer van het volk tegen de edelen. Maar de plebeëers hadden het voor het zeggen in de stad en tegen de mening van de opstandige edelen in, hadden ze besloten te plunderen en ook om de gebruikelijke belastingen die ze aan prinsen waren verschuldigd niet te betalen, zodat hun band met bijvoorbeeld Karel V en diens opvolgers losser zou worden. Wanneer Karel deze gebeurtenissen onbestraft zou laten, dan zouden ze om zich heen grijpen. Zoals gezegd verbleef Karel in het najaar van 1539 in Spanje en trok hij bij het aanbreken van de winter, in november en december door Frankrijk naar Vlaanderen, opdat de rebellie zou ophouden en hij deze zou kunnen bedwingen”⁷⁰.

Daarna vertelt De Fine hoe Keizer Karel de opstand neersloeg en vele medeplichtigen liet oppakken en veroordelen. In april 1540 werd het definitieve vonnis geveld:

⁶⁸ De ‘Relation de l’entrée’, spreekt slechts van een ‘théâtre ou arc triumphal, revestu d’antiquitez’, zie GACHARD, *Collection*, p. 586. Cornelius de Fine meldt hier: “*In secundo archu in cuius fastigio signum erat hieroglyphicum Aegiptiorum*”; BAV, Ottob. Lat. 1614, fol. 80v.

⁶⁹ BAV, Ottob. Lat. 1614, fol. 81v. Voor de juiste volgorde zie de ‘Relation de l’entrée’, p. 589.

⁷⁰ BAV, Ottob. Lat. 1614, fol. 81v: “*Cum hoc sic Valencenis agerentur Caesar Carolus Quintus cum jam de mense martij ad seditiensem civitatem pervenisset Gandavensis, quae capud erat et regia tocius Flandriae, in qua orta erat seditio non parva, necnon secta lutherana, seditio plebis contra nobiles cum Gandavensis res publica, a plebeis gubernaretur decreverant in nobliles [sic] insurgentes atque premiorum bona diripere, neque principius eorum consueta tributa per solvere, ut puta Caesari Carolo Quinto, et eius successoribus. His a Cesare visis ne res inpeius serperet. Cum esset in partibus Hispanie in Corde hiemis anni 1539 de mense novembris et decembris per Galliam, ut dictum est, ad partes Flandriae, proficiscitur, ut seditio-nem cedaret, atque conpesceret.*” Met dank aan dr. Hans Cools, die me hielp bij de vertaling van de citaten.

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

“deze stad werd samen met haar uiterst stijfhoofdige burgers, die altijd al tot rebellie geneigd zijn geweest, veroordeeld tot de misdaad van majesteitsschennis die werd begaan jegens deze keizer en zijn toekomstige opvolgers door tegen hen in opstand te zijn gekomen”⁷¹.

De Fine geeft vervolgens een vrij nauwkeurige samenvatting van het vonnis: Karel V trok alle privileges van de stad in, hij verklaarde het stadsbestuur vervallen, hij legde zware boetes en belastingen op en hij vroeg om een openbare schuldbekentenis. Dan volgt de Stroppendragersepisode en beschrijft De Fine hoe Maria van Hongarije tussenbeide kwam ten gunste van de Gentenaars. Na de beschrijving van enkele andere gebeurtenissen in het voorjaar van 1540, eindigt De Fine uiteindelijk zijn betoog over de Gentse Opstand met een uitvoerige beschrijving van de oprichting van het ‘Spanjaarden’-kasteel: “en zo verging de hoogmoedige trots, de brutaliteit van Gent”⁷².

Over het algemeen komt De Fine’s betoog redelijk met de werkelijke feiten overeen, maar er is één passage die ons voor een raadsel plaatst, namelijk wanneer hij de Creesers beschrijft:

“In voornoemde stad was een genootschap van samenzweerders actief die goud en (overige) rijkdommen plunderden en dat daarom het ‘Genootschap van Creesers’ werd genoemd, immers net als eertijds koning Croesus hadden ze bepaald dat huizen van rijkdommen moesten worden ontdaan, en zonder er zich om te bekommeren of dat volgens de wet of tegen de wet was, smolten ze (die rijkdommen) vervolgens om voor eigen gebruik”⁷³.

Het is duidelijk dat De Fine geen idee had wie de Creesers werkelijk waren en dat hij de betekenis van hun naam - “creesers” is afgeleid van “crijsen”, ofwel roepen - niet kende. Er is veel geschreven over de Creesers en over de vraag wie zij nu precies waren. De algemene tendens is dat hiermee de meest radicale opstandelingen werden bedoeld, het volk dat tijdens de opstanden op

⁷¹ *Ibidem*, fol. 82r-82v: “*Promulgata ergo a Caesare diffinitiva sententia, ob crimen laese maiestatis in Caesarem commissum a prefatis seditiosis commissum et in successores, quod civitas cum pertinatissimis civibus semper haberentur rebelles et fidi fratros*”.

⁷² *Ibidem*, fol. 86v: “*Et sic gloria superbia, petulantia Gandavensis transijt*”.

⁷³ *Ibidem*, fol. 83r: “*In prefata civitate nutrita erat quedam societasque coniurati erant ut aurum divitum popularentur qui connominati erant ‘Societas Cresorum’ qui siciebant aurum tamquam Rex Creses que decreverant omnino divitum domes depreclare atque omnia tanquam sillani per fas et nefas in eorum usum conversum.*”

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

de barricaden stond. Zij ageerden niet alleen eigenhandig maar werden ook dikwijls als stoottroepen ingezet door de beter gesitueerde klassen, die de Creesers overigens ook net zo makkelijk weer lieten vallen wanneer de spanning teveel steeg. In principe representeerden de Creesers het stedelijk kleine volk, het “lompenproletariaat”, ofwel de ondergeschikte werklieden die steeds of geregeld op de rand van de armoede verkeerden. Tot deze groep behoorden zowel ongeschoolde arbeiders die geen lid waren van een ambacht, als werkers die binnen een corporatieve structuur het meesterschap (nog) niet hadden bereikt. De Creesers zijn overigens geen typisch Gents fenomeen⁷⁴.

Als we nagaan dat de Creesers in principe de armste en meest radicale delen van de stedelijke bevolking waren, diegenen die in tijden van grote schaarste tot plundering van de rijksten konden overgaan, kunnen we de associatie met de goudzucht van koning Croesus wel begrijpen, maar daarmee weten we nog niet waar De Fine die vandaan haalde. Het is absoluut een spitsvondige redering, maar het is toch onwaarschijnlijk dat hij die link zelf legde, afgaande op de wijze waarop hij vergelijkbaar nieuws verwerkte in zijn *Ephemerides Historicae*, namelijk door middel van een vrij letterlijke weergave van nieuwsberichten over de beschreven gebeurtenissen. Bovendien, had De Fine, die immers ook uit de Nederlanden afkomstig was, wel gezien kunnen hebben dat de associatie met koning Kroesus niet juist was, als hij had geweten dat de oorspronkelijke Nederlandse term “creesers” of “roepers” was. Dit doet vermoeden dat hij die informatie alleen uit de tweede hand had, namelijk uit een vertaald nieuwsbericht, waarin de vertaalfout niet meer herkenbaar was. Dergelijke misvertalingen kwamen overigens vaker voor in nieuwsberichten.⁷⁵

Helaas heb ik nog geen nieuwsbericht gevonden waarin de Creesers genoemd worden. Vooralnog heb ik maar één pamflet gevonden over de Gentse Opstand, namelijk een samenvatting van het vonnis tegen de stad Gent in 20 artikelen, die duidelijk verspreid is in het kader van keizerlijke propaganda over de vernedering van Gent in 1540. Op het Duitstalige exemplaar is

⁷⁴ J. DUMOLYN, ‘Marginalen of radicalen? Het vertoog over de “roepers en krijzers” tijdens stedelijke opstanden in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen en Brabant’, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2 (2005) nr. 2, pp. 29-53.

⁷⁵ Zo nam de kroniekschrijver Robert Macquereau, die ook gedrukte nieuwsberichten gebruikte in zijn kronieken, in zijn *Histoire générale* een vertaalfout over uit een Antwerpse vertaling van een Italiaans pamflet over het beleg van Wenen in 1529, waarin de ‘saccomanni’ (ofwel plundersaars) die het Ottomaanse leger voorgingen, weergegeven waren als de ‘Sagtihuran’; zie R. MACQUEREAU, *Histoire générale de l’Europe depuis la naissance de Charle-Quint jusqu’au cinq juin MDXXVII* (Leuven 1765) pp. 234-235. De fout is opgemerkt door S. GUNN, D. GRUMMITT en H. COOLS, *War and the State in England and the Netherlands. 1477-1559* (Oxford 2007, ter perse).

KONING CROESUS EN DE GENTSE OPSTAND VAN 1539-1540

namelijk een levensgroot Habsburgs wapen op de titelpagina afgebeeld⁷⁶. Behalve in het Duits waren er verder nog exemplaren van dit pamflet in het Frans en in het Italiaans⁷⁷. Opvallend is dat de bedragen en feiten die De Fine noemt in zijn samenvatting van het vonnis dat tegen Gent is uitgesproken in april 1540, exact dezelfde zijn als in dit pamflet. Kortom, weerom wordt duidelijk dat hij veel informatie uit dit soort pamfletten haalde.

Vooralsnog heb ik nergens anders dan in Cornelius de Fine's *Ephemerides Historicae* deze associatie van de Creesers met koning Kroesus gevonden. Noch in de literatuur over het Rederijkersfeest van het voorjaar van 1539 en de Gentse Opstand van datzelfde najaar, noch in contemporaine bronnen zijn sporen van deze eigenaardige uitleg te vinden. De enige verwijzing naar koning Croesus die ik tot nog toe heb gevonden is verscholen in de aanhef van de eerder genoemde *La complainte de Mars sur la venue de l'empereur en France* van Claude Chappuys. Hierin vermeldt Chappuys dat een van de zonen van Croesus die stom was vanwege grote emotie weer begon te spreken, hierbij refererend naar de grootse vertoning van pracht en praal ter gelegenheid van de komst van de keizer in Frankrijk:

“Si l’ung des filz de Croesus par nature
Muet iadis, sentit telle poincture
D’affection, & si hault s’escria,
Qu’affection sa langue deslia.
Et si Egle nuet voyant ung tort
Qu’on luy faisoit, s’en esmeut si tresfort,
Qu’il en parla: me scauroit on blasmer?”

⁷⁶ Ik verwijs hier naar het exemplaar dat in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag wordt bewaard, zie W.P.C. KNUTTEL, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke bibliotheek*, 9 dln. ('s-Gravenhage 1889-1920), dl. 8: supplement ('s-Gravenhage 1916) p. 3 nr. 80b.

⁷⁷ Zo voegde de Engelse gezant die verslag deed van de gebeurtenissen in Gent aan de Engelse regering een handgeschreven kopie van een Franstalige exemplaar van de sententie tegen de Gentenaars en een vertaling ervan naar het Engels toe bij zijn rapport, zie J. GAIRDNER en R.H. BRODIER, *Letters and papers, foreign and domestic of the reign of Henry VIII*, vol. XV (Londen 1896) nr. 59, pp. 267-268. Het Duitstalig exemplaar draagt de titel: *Warhafftige Newe Zeittung von der mechtigen Stadt Gent wie die durch Kaij. Ma. umb jres auffrhürischen wesens halben gestrafft is worden* (s.l. s.d., 1540). Er heeft een Italiaanse versie bestaan, maar vooralsnog heb ik hiervan nog geen exemplaar gevonden, zie *Bibliografia delle edizioni giuridiche antiche in lingua italiana. Testi statuari e dottrinali dal 1470 al 1800*, a cura dell'Istituto per la documentazione giuridica del Consiglio Nazionale delle Ricerche, 3 dln. (Firenze 1978-1993) (zie ook EDIT16 identificativo nr. CNCE 51885). De Italiaanse druk heette: *Copia della sententia che la Cesarea Maestà ha dato contra le persone de la villa di Gante* (s.l. s.d., 1540).

MARIE-CHARLOTTE LE BAILLY

Quand ie m'efforce escripre & exprimer
Ce que ie sens? les pierres parleront
Quand de cecy les hommes se tairont.⁷⁸

Ook al geeft deze passage aan dat de verhalen over koning Croesus in het zestiende-eeuwse Europa tot de gemeenplaats behoorden, verklaart dit helaas niet de associatie tussen Croesus en de Creesers.

In de Italiaanstalige historiografie van de zestiende eeuw werd de Gentse Opstand en haar bestraffing door Karel V in een veel bredere context geplaatst dan in de *Ephemerides Historicae*, waarin eigenlijk vooral feiten worden vermeld. In de werken van Paolo Giovio en van Lodovico Guicciardini bijvoorbeeld, die ook een pro-keizerlijke houding aannamen, vindt men dan ook niet zo'n gedetailleerde beschrijving van de Opstand als bij De Fine, hoewel ze beide duidelijk op de hoogte waren van de gebeurtenissen. Van Giovio is bekend dat hij veel bronnen tot zijn beschikking had om de gebeurtenissen uit zijn tijd te beschrijven, niet alleen had hij veel hooggeplaatste contacten en beschikte op die wijze over veel informatie, maar hij gebruikte bovendien ook veel nieuwsberichten⁷⁹. Guicciardini wijdt maar enkele regels aan de Gentse Opstand, maar benadrukt net als De Fine de Gentse neiging tot rebellie en geeft duidelijk aan dat het Gents eigen hoogmoedigheid was die tot haar vernedering leidde, zoals eerder al eens was gebeurd⁸⁰. Giovio daarentegen, die inhoudelijk veel dieper ingaat op de Gentse Opstand, zocht de verklaring voor de strenge bestraffing van Gent door Karel V in het stellen van een voorbeeld, zodat iedere gedachte van weerstand in de andere keizerlijke gebieden in de kiem gesmoord zou worden⁸¹. Hiermee doorgrondde Giovio volledig de politieke motieven van Karel V om Gent op die wijze aan te pakken; hoewel een verwoesting van de opstandige stad volgens de rechtsgeleerden van die tijd gerechtvaardigd zou zijn geweest omdat zij zich schuldig had gemaakt aan majesteitsschennis, brachten de vernedering van de stad en het ingrijpen in het stedelijk landschap door Karel V - namelijk het oprichten van de burcht op de plek van de voormalige Sint-Bavo - vrijwel dezelfde boodschap over⁸².

⁷⁸ Citaat uit het exemplaar van de BNF.

⁷⁹ T.C. PRICE ZIMMERMANN, *Paolo Giovio. The historian and the crisis of the sixteenth-century Italy* (Princeton 1995) p. 136; F. CHABOD, 'Paolo Giovio', in: F. CHABOD, *Scritti sul Rinascimento* (Turijn 1967) pp. 241-267, i.h.b. 256-257.

⁸⁰ LODOVICO GUICCIARDINI, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, D. ARISTODEMO (ed.) (Amsterdam 1994) pp. 431-432.

⁸¹ *Pauli Iovii Opera. Historiarum sui temporis, tomi secundi, pars altera*, D. VISCONTI en T.C. PRICE ZIMMERMANN (eds.) (Rome 1985) pp. 6-8; vgl. PRICE ZIMMERMANN, *Paolo Giovio*, pp. 171-172.

⁸² Vgl. M. BOONE, "'Civitas mori potest si auctoritate superioris damnetur': politieke motieven voor het bewust verwoesten van steden (14de-16de eeuw)', in: *Verwoesting en wederopbouw van steden, van de Middeleeuwen tot heden* (Brussel 1999) pp. 352-355 en 362-363.

Tot besluit

In zijn inleiding poneerde Cornelius de Fine niet alleen dat hij de opmerkelijke gebeurtenissen uit zijn eigen tijd wilde vastleggen ten behoeve van het nageslacht omdat het menselijk geheugen van korte duur is, maar ook om zelftroost en ter oefening van zijn eigen geest. De Fine benadrukte hierbij vooral dat hij alleen evenementen zou beschrijven waarvan hij ware en betrouwbare berichten zou kunnen krijgen, zonder aan die informatie iets toe te voegen of iets af te doen:

“Ego inquam Cornelius licet in juvenili aetate constitutus, quod nulla esset aetas perpetua, neque aedificiorum vasta structura, sed magis perpetua fore, quae scriptis committerentur, cum etiam hominum memoria, et vita brevis esset, et labilis, proposui donec viverem scribere, licet humili stilo, et incomposito, aliqua magis notabilia, ad posterum commodum, et ingenij mei exercitationem, notare, quae in Christiano Orbe eventura sunt, de quibus veram notitiam habere poterō fidelissime, nihil addendo, vel minuendo, ad perpetuam rei memoriam, non proponens scribere historias, cum ingenium, et vives mihi non suppetunt, sed magis tamquam incompositam sijnvam, aliqua magis notabilia conscribere ad laudem Dei, ad consolationem meam, et ad commodum posteritatis.”⁸³

De intentie om de gebeurtenissen elders in de wereld te rapporteren waarvan hij ware berichten kon verkrijgen, herhaalt hij nog eens op drie andere plaatsen in het dagboek⁸⁴. Zeker komen in bovenstaande verantwoording enkele *topoi* uit de humanistische historiografie naar voren, maar De Fine lost ook werkelijk zijn belofte in zoals we in het voorafgaande hebben kunnen zien. Aan de hand van zijn beschrijving van Karel V's tocht door Frankrijk in 1539-1540 en van de Gentse Opstand van 1539, is gebleken dat hij gedrukte nieuwsberichten gebruikte om de gebeurtenissen buiten Rome te beschrijven in zijn *Ephemerides Historicae* en dat hij de informatie hieruit vrij letterlijk overnam. In die zin kan De Fine's verslag van de gebeurtenissen ook wel als 'waar' en 'betrouwbaar' beschouwd worden, maar we kunnen ons niet van de indruk ontdoen dat hij weinig kritisch omging met zijn bronnen, laat staan of zij de feiten wel juist weergaven. De associatie van de Creesers met koning Kroesus was hier een prachtig voorbeeld van.

⁸³ BAV, Ottob. Lat. 1613, fol. 3r-3v.

⁸⁴ Bijvoorbeeld *ibidem*, fol. 74r: *“In hoc tercio volumine decrevi notare aliqua notabiliaque meis diebus evenient atque evenerunt incipiens a principio mensis januarij 1540 per universam Cristianitatem, et in ceteris mundi partibus de quibus aliquam veram potere habere notitiam”*. Andere plaatsen zie noot 28.